

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

83

НОВИ САД • 2013

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

83

НОВИ САД

Првослав Т. Радић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 prvoslavt@yahoo.com

КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА СЛОВЕНСКА ПЕРИФЕРИЈА ИЗМЕЂУ ЈЕЗИЧКИХ АРХАИЗАМА И ИНОВАЦИЈА

Српски говори на Косову и Метохији део су словенске језичке периферије и разумљиво је што с обзиром на такав положај чувају низ архаизама на различитим језичким плановима. Налазећи се, међутим, у вишевековном контакту са низом балканских језика, што несловенских (шиптарски, делом арумунски) што словенских (македонски), ови су говори развили и бројне, махом структурне иновације, којима се део ове зоне непосредно укључио у тзв. балкански језички савез. Циљ овог рада је да, и поред постојања извесне релативности у одређењу појмова језичка архаичност и језичка иновативност, укаже на посебност косовскометохијске дијалекатске зоне у којој су непосредно сучељени и словенски архаизми и општебалканске иновације. За илустрацију су ми послужиле две језичке особине: трагови старосрпског акута (тј. метатонијског неоакута) и развој аналитизма у инструменталу и локативу.

Кључне речи: Косово и Метохија, српски језик, архаизми, иновације, старосрпски акут, инструментал – локатив.

1. Увод

Познато је да српски говори на Косову и Метохији¹ припадају два дијалектима чије је исходиште управо у овој области – косовско-ресавском и призренско-тимочком. Први, косовскометохијски дијалекатски тип, као и косовско-ресавски дијалекат у целини, садржи низ архаизама у језичком систему, посебно на акценатском, фонетском, па и морфолошком плану. Други, косовскометохијски дијалекатски тип, као и призренско-тимочки дијалекат у ширем захвату, поред једног броја себи

¹ У овом раду под Косовом и Метохијом подразумевам административну целину (покрајину) на југоистоку Р. Србије. У географском, пак, смислу, ова два појма не испуњавају у потпуности територију коју обухвата Косово и Метохија као покрајина. Метохија захвата југозапад покрајине, највећим делом уз албанску државну границу, а Косово се обично своди на котлину „од Качаника на југу до Кос. Митровице на северу“ (Урошевић 1965: 1). Сам север покрајине у географском смислу, дакле, не припада Косову и Метохији, иако ће у овом раду он бити тако посматран.

својствених архаизама познаје и бројне структурне иновације, већином морфолошке и морфосинтаксичке природе, којима се ова зона непосредно укључује у тзв. балкански језички савез. Према појединим истраживачима, овај дијалекат припада управо централној зони балканског језичког савеза, тј. балканским дијалектима „првог степена“ (SCHALLER 1975: 105). Док су на северу косовскометохијски говори чвршће везани за српске дијалекатске континууме, у јужнијим областима се развијају у непосредном суседству два језика, једног несловенског (шиптарски) и једног словенског (македонски). И други балкански језици (нпр. арумунски) различитим миграционим путевима заплускивали су косовскометохијску област.

2. Архаизми и иновације

2.1. Из инвентара тонске акцентуације: Старосрпски акут

Обе издвојене косовскометохијске зоне су део језичке периферије не само српске него и словенске, па је разумљиво што чувају знатан број архаичних језичких црта. Ипак, балканистичке иновације су избрисале један број ових одлика, што се најпре одразило на стање у акцентуацији, морфологији и морфосинтакси. Неутралишући тонске опозиције, динамичка акцентуација, вероватно још један од балканизама који је захватио источно крило балканословенских говора, пренела се, тако, у призренско-тимочки дијалекат, обухватајући, дакле, и део косовскометохијских говора. Но, она северна, тј. северозападна косовскометохијска област, као део косовско-ресавског дијалекта, сачувала је тонску акцентуацију. Штавише, у овој и суседним областима на североистоку остали су трагови једне прастаре акценатске вредности, – акут добијен процесима прасловенске метатоније, тзв. метатонијски неоакут (/ старосрпски, или копаонички акут). За овај акценат се сматрало да је из источних и јужних „штокавских“ (тј. српских) говора нестао већ око VII и VIII века (Белић 1999: 427), укључујући део србијанских говора „од Метохије и Копаоника до румунске етничке границе“ (Пешикан 1969: 117). У осталим „штокавским“ говорима, као и у „чакавском“ и „кајкавском“, тврдило се по овој научној парадигми, овај акценат се чува.

Могло би се рећи да историјат овог питања у србистици има за собом данас већ готово читав век. Још почетком XX в. у антрополошкој литератури указивало се на чињеницу да се у ибарској области речи „нешто више отегнуто изговарају“ (Илић 1905: 553),² под чим се можда подразумевао управо акустички утисак изломљене интонације, као основно обележје старосрпског акута.³ Ипак, у лингвистичкој литератури до-

² То је управо време када развој дијалектологије у Србији, на челу са А. Белићем, добија широки замах.

³ Моја дијалектолошка истраживања копаоничке области показала су, нпр., да становништво нижих копаоничких предела под народским термином „отецања“ (одн.

шло је тек много касније до препознавања овог акцента, чему су претходила вишедеценијска несигурна бележења ове акценатске вредности (углавном представљане дугоузлазним акцентом) у лингвистичким текстовима и упитницима. Гл. Елезовић ће, тако, још почетком прошлог века, наводећи примере постојања узлазних акцената у пећком крају, између осталих навести и облике *мнадица* (/ *мнадица*, *мнадицу*), *дође* (3. јд. през.), *даће* („ни у даће ни у седеће“) (ЕЛЕЗОВИЋ 1911: 469–470).⁴ Белићева истраживања говора из косовскометохијског североисточног суседства (1929), обелодањена нешто касније, указала су на постојање једног акцента у жупском говорном типу „који све више развија врло интересантну акценатску систему (под утицајем *ђака* и сл. *ђак* и т. д.)“ (БЕЛИЋ 2000: 282, исп. о томе шире у: РАДИЋ 2010). Даље од тога аутор није ишао. Ни у другој половини XX века, када је М. Московљевић подсетио на давнашњу Белићеву екскурзију по Жупи на којој је и сам учествовао, а научна јавност се путем његових бележака упознала са постојањем „врло распрострањеног дугог акцента, који је врло сличан чакавском акуту“ (МОСКОВЉЕВИЋ 1960: 83) – србистика још није била спремна да се позабави овом појавом, остајући на Белићевој визури „врло интересантног“ акценатског система развијеног под утицајем аналогije.⁵ Пар деценија касније, ипак је скромно и врло одмерено указано на то да се у овој области, поред деловања аналогije, у једном броју примера можда крије прастара акценатска вредност (РЕМЕТЋ 1981: 570). Но, и даље се у дијалектолошким радовима и упитницима овај акценат неће издвајати као посебност у акценатском систему, а у графичкој визури најчешће ће се представљати знаком за дугоузлазни акценат. Тако, у дијалектолошким упитницима САНУ из Горње Лопаштице и Доње Репе, у области Лаба, на југоисточним падинама Копаоника, где данас готово више нема српског становништва (исп. УРОШЕВИЋ 1965: 139–321), М. Вукићевић (1983; 1984) је забележио низ примера са дугоузлазним акцентом уместо за косовско-ресавски дијалекат уобичајеног дугосилазног (нпр. *грóјзе*, 64, 71, *кóњ*, 54; *спáшен*, 89, *брáле* 110).⁶ У једној потоњој дијалектолошкој монографији о говору ибарске стране Копаоника, тек у илустрацијама обрађеног говора (дијалекатским текстовима) биће забележени акценатски ликови *нађу* и *лóјзе* (БОЖОВИЋ 1993: 313, 317), а уз други пример, потврђен на левој страни Ибра (с. Придворица), аутор је у загради ставио знак питања. Ипак, већ поодавно измењена научна клима и у међувремену довољно прикупљеног дијалектолошког материјала из ове области, укључујући све јасније назнаке о посебности забележене акутске вредности

⁴ О могућим разлозима за потоње Елезовићево одустајање од оваквог бележења в. РАДИЋ 2010: 233–239.

⁵ Белић ће, очито, својим „превидом“ да се овде ради о метатонијском неоакуту, по инерцији свог ауторитета још дуго онемогућавати да се ова појава нађе на листи србистичких научних питања.

⁶ На широј територији косовско-ресавских говора ова стара акценатска вредност поистоветиће се са дугосилазним акцентом.

(исп. Радић 1990: 9–11), вероватно су утицали на ревизију овог питања, овог пута и у највишим научним круговима. То је, најзад, резултовало јасним ставом да се „у делу подручја источно од Копаоника и јужно од Западне Мораве сачувала фонолошка индивидуалност прасрпскохрватског акута, тј. прасловенског неоакута“ (Ивић 1994: 240).

Овим је, међутим, тек отворено питање заступљености овог акута на српској језичкој територији, како северно и североисточно од Копаоника, према централној Србији, тако јужно и југозападно, према њеној косовскометохијској области. Поменути Божовићеви примери најавили су могуће присуство овог акцента на косовскометохијској страни не само на западним падинама Копаоника, у правцу Ибра, него и на левој страни Ибра. Потоњи описи дијалекатског материјала из лепосавићког краја, у поткопаоничкој области (Радоић 1996, посебно у приложеним текстовима из села Јелакце, Брзанце, Бело Брдо, Црнатово, стр. 43–52), укључујући Горње Граничане и Земаницу (Радић 2010а: 43–54), потврдили су присуство овог акцента. Овдашњи материјал показује да се он углавном јавља у следећим граматичким категоријама:⁷

- у презенту: *смѐнјѐм се, нѐмаш Ј, рѐди, приѐча, дѐвђу Б, идѐм, спрѐма, пѐнти ББ, пѐлимо, распрѐме, отиѐћу Ц, знѐм*, да ми *дѐш, не смѐш, кѐжем, свиѐраш*, немѐ се *млѐтиш, кѐпи, дарѐва, отплѐти, замѐне*, као и: *цеиди, кѐди се, дѐћу, осушим, помѐшам, избегѐвам*, исп. *стој* (‘стоји’) ГГ, *пишеш, кѐпи, приѐча, мѐсимо*, као и: *нѐма, рѐди, љубе се, ѓарамо З*;

- код именица: *кѐнѐ, мѐјка, девѐјке, дѐвери Ј, нѐћ, седми јѐл, рѐдник, колѐч, глаѐву* (ак.), око *огѐа*; *здрѐвље*, у *звѐзју ББ*, око *кѐва*, прет *коњѐм Ц, гѐс, сѐ, дѐвер, девѐјка, сѐнка, котѐ*, напѐне га *сламѐ, рукѐм*, као и *пѐзник*, те *сѐп, рѐп, колѐч, младѐћ ГГ, улѐр, тѐсто; гѐње*, исп. *колѐч, тѐсто, мѐсо; цѐће З*;

- код придева и заменица: *мѐла, гѐдни* (јд.) Ј, *рѐѐв, могућан Б, рѐћено, опрѐмљена, тѐј, штѐ* ме стрѐ, пред *монѐм ББ, излѐчен*, штѐ *знѐм јѐ*, исп. *сељачка ГГ, камѐчак мѐли З*, итд.⁸

И сама дистрибутивна обележја овог акцента указују на његову посебност у односу на савремено стање у већини српских говора. Не оспо-

„одуговлачења“) углавном подразумева начин говора планинског становништва, где је и учесталост овог акута већа. Штавише, поједини испитаници су и сами, по свом сопственом језичком осећању, указивали на дуже трајање овог акута у односу на дугосилазни акценат (исп. Радић 1990: 10–11). Таквих запажања је било и у стручној литератури (исп. FINKA, ŠOJAT 1968: 147).

⁷ Наводим део материјала из ових насеља. Материјал И. Радоић преносим ћирилицом, транскрипцијски упрошћен. Смањеност фонационе изломљености код овог акцента представљена је у мом материјалу знаком за дугоузлазни акценат, односно за неакцентовани квантитет.

⁸ Овај акценат се спорадично јавља и у другим облицима, нпр. императиву (исп. *поприѐчај / поприѐчај З*), појединим прилозима (*зѐр Ј, такѐ ББ*), партикулама (*инѐчи Б*) и др.

равајући удео аналошких појава у ширењу домета ове акценатске вредности, па каткад и њену мотивисаност говорном експресијом, уочавамо да овај узлазни акценат може стајати на свим слоговима у речи (нпр. *мѣси, кола̑ч, кот̑а̑, рук̑ом, распр̑еме*, исп. *стой*), те да се може наћи и на једносложницама (*зн̑ам, к̑о̑у̑г̑, г̑ос, с̑о̑*, исп. *с̑р̑п, р̑еп*). Материјал показује да је у појединим категоријама (презентски облици, збирне именице и др.) он још увек стабилне употребе у односу на свој конкурент, односно „иновацију“ исказану у дугосилазном акценту (исп. фус. 6). То су основне граматичке категорије у којима се овај акценат одавно бележи и у делу далматинских или посавских говора, те зато прве успоредбе између копаоничког и „осталих акута“ овог типа указују на то да би се овде могло најпре трагати за фреквенцијским разликама у погледу учешћа овог акцента у појединим позицијама у речи, односно граматичким категоријама (Радић 2010а: 49).

Остаје, међутим, питање: Да ли је овај акценат у блиској прошлости захватао и јужније крајеве, односно праву косовскометохијску област (исп. фус. 1), територију јужно од копаоничког географског комплекса? Поменути подаци из пећког краја с почетка прошлог века (Г. Елезовић), па и неки савремени овдашњи прежици овог акцента, чија нас темељитија анализа тек очекује, показују да је он вероватно постојао и на крајњем југозападу косовско-ресавског дијалекта, односно на копаоничко-метохијском правцу. Иако, изгледа, у ограниченом броју, примере са дугоузлазним акцентом у „нетипичним“ позицијама препознајемо и у недавно објављеном речничком материјалу из северне Метохије.⁹ То је област која више није етнички и језички (поглавито) српска, али је вековима представљала значајан миграциони правац за српске сеобе из области Скадра и северне Албаније (тзв. косовско-метохијска миграциона струја) – управо према Копаонику и централној Србији (Цвилић 2000: 139). Отуда је логично претпоставити некадашњи виши степен језичке уједначености управо на овом правцу, те и изворишта (складишта) низа индигених језичких појава на крајњем југозападу косовско-ресавске дијалекатске области. Због тога дијалектолошка истраживања ове зоне ни данас не губе свој смисао. Но, лингвистички је посве другачија ситуација у осталим косовскометохијским областима, у говорима који припадају призренско-тимочком дијалекту, где су тонске опозиције неутралисане и где данас влада динамичка акцентуација. То, ипак, не значи да се и у овим областима, које је такође захватала косовско-метохијска миграциона струја, не може трагати за остацима тонске акцентуације. На то нас посредно наводи низ података расутих по дијалектолошким монографијама које описују овдашње говоре. Тако је на крајњем југу, у говору Сретечке Жупе, спорадично указано на трагове тонског акцента, иако је он протумачен као резултат „честог дуљења интензивног акцента“

⁹ Исп. одредницу *лџзе* (/ *лџзе*), или облике *спáвам* (: одредн. *сѣрбес*), *насáдиши* (: одредн. *стѣжар*), *галџп* (: одредн. *галџп*) (Букумирић 2012).

(Павловић 1939: 144). Посебно су драгоцени подаци из Ђаковице о акценту „изворно других слогова“ који је „већином само упола сачувао свој квантитет“ (Стевановић 1950: 89). Иако је, по аутору, ђаковачки акценат „само у изузетним случајевима [... курз. П. Р.] и тонски одређен“, обим изнетог материјала као да то оспорава. Аутор, додуше, сматра да овај „полудуги“ акценат („донекле експираторне природе“) има „нешто изразитији низлазни карактер“, тј. да се „до извесне висине пење, а затим одједанпут нагло пада“ (Исто: 89).¹⁰ У низу наведених примера (исп. *пѹт*, *кл'ѹч'*, *зѹн*, да се *венћã*, Исто; *ста̃ри*, *до̃ђе*, *прѹћа*, *изра̃дено* итд., Исто: 96) за акценатовани слог се може претпоставити место старог акута.¹¹

2.2. Из балканске анализације: Инструментал – локатив

Географски положај косовскометохијских говора резултовао је и великим бројем структурних иновација, махом инфилтрираних из суседних балканских језика. Слабљење флексије, односно упрошћавање система падежних наставака у корист општег падешког облика (*casus generalis* / ОП), представљеног обликом акузатива или номинатива, једна је од балканистичких особина које се одавно шире косовскометохијским говорима. Ова појава је чвршће укореењена у јужној, југоисточној и источној области (као делу призренско-тимочког дијалекта), а тек се у одређеној мери јавља и у севернијим косовскометохијским областима (као делу косовско-ресавског дијалекта). Ови процеси анализације посебно су видљиви на плану нестабилне употребе наставака за инструментал и локатив. Један општи поглед на заступљеност ових падешких облика у косовскометохијским говорима могао би издвојити више морфолошких типова, у распону од примера темељитог губљења до углавном стабилне позиције ове падешке разлике. Тај распон у основи одговара ареалном низу који се у смеру југ(исток) – север(озапад) простире од високо до слабо балканизованих говора, што се, у осталом, показује низом других особина, укључујући и акценатске (исп. 2.1). У погледу заступљености флексије у инструменталу и локативу, илустроваћу то у основним потезима кроз три главна морфолошка типа, ослањајући се, притом, на скромне узорке материјала из косовскометохијских говора:

¹⁰ Занимљиво је да, трагајући за одговарајућим акценатским знаком, аутор управо узима знак ~, који графички не може представљати акценатску силазност. Но, и М. Московљевић, описујући жупски акценат „који је врло сличан чакавском акуту“, истиче да се његов тон „почетку пење као у дугоузлазног, а прикрају пада“ (Московљевић 1960: 83).

¹¹ Спорадичних података о елементима тонске акцентуације има и из севернијих области. Подаци из Приштине и Јањева (Д. Барјактаревић, М. Павловић, исп. о томе у Радић 2010: 232–233) говоре да би се у појединим акценатским дуљењима и овде можда могло трагати за остацима старосрпског акута. Уз податке о локалној миграционој испреплетаности, то све упућује на постојање овдашњих различитих акценатских система, који су делом и резултат укрштања старе тонске и нове динамичке акцентуације. Такав је акценатски систем Летнице са крајњег југоистока Косова и Метохије, у коме аутор препознаје стари акут (Ђуровић 2000: 28).

- доследно (или прилично доследно) губљење флексије у инструменталу и локативу у корист ОП: INSTR. *ос онај крв* (253 – текстови), *сос крчази, сос рѣмници* (169); ЛОК. лежи у *апс, на клин виси* (160); *по улице, по потоци, у свилени повоји, у стóлови, по тавани* (169) (ПАВЛОВИЋ 1939, исп. 165);

- делимично потискивање флексије из ових падежа у корист ОП, тј. њено ограничено чување у једном од падежа, односно у појединим његовим категоријама, нпр. INSTR. *със ћерку, сос нож* (144); ЛОК. има у *Призрен, певале би по сакџе* (145), – али и ЛОК.: иш’ле су *по свѣту*, кал’ав се *по зѣмл’е* (146, исп. 106) (СТЕВАНОВИЋ 1950);¹²

- доследна (тј. прилично доследна) очуваност флексије из ових падежа, исп. INSTR. идѣ *с пѣшкѡм, седѣ с кѡпѡм* (256), умѣвѣ *се водѡм* (254), ЛОК. *нађѣ га по мѣрѣсу* (257), *брѣнѣ о детѣту* (258) (БАРАКТАРЕВИЋ 1979), у коју се тек спорадично укључује ОП.

У овој скали косовскометохијских говора посебну пажњу заслужују они у којима се у морфолошком систему активно одвијају процеси међусобног сукобљавања аналитизма и синтетизма, односно у којима се укоренује употреба општег падежа. Овде се та супротстављеност може непосредније пратити, те се може уочити и да сам уплив општег падежа захтева одређене морфосинтаксичке предуслове, на пример претходно слабљење језичког осећања за инструменталско-локативску дистинкцију.¹³ То се, чини се, најбоље исказује кроз појаву мешања наставака за инструментал и локатив у појединим значењским категоријама. Овакве појаве у говорима који у основи још увек чувају свој синтетизам несумњиво најављују његову разградњу у овим падежима, односно напредовање аналитизма и општег падежа.¹⁴ Тако сам у прикупљеном разнородном, али по обиму скромном материјалу из косовскометохијске области (фолклористика, дијалектологија) бележио примере замене инструменталске флексије локативском на плану именских речи. То су примери типа: „па лупне главом у диреку пред *ајату кућном*“ (217), „Ја сам царско дете [...] него сам овако и јоште *оваквом начину* загубио се“ (101) (БОВАН 1989), „Занатем се *нијакем бавили несмо, сѡмо сточѡрству, стѡку смо чѡвѡли*“ (Бело Брдо (Базићи), Божовић 1993: 314 – текстови), „Не волим *тѡме* да се бавим“ (Г. Граничане, Радич 2010а: 216), исп. „Нѣкѡко пред *рѡту* [...]“

¹² Слично стање у погледу степена очуваности ових наставака бележи се, нпр., у призренском говору (РЕМЕТИЋ 1996: 451, 461–462, 464), као и говору Горе (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 468, 281). Боља очуваност локативске флексије има свој пандан у појединим шиптарским говорима.

¹³ Познато је, уосталом, да су и у српском књижевном језику поједина значења (нпр. месно) заступљена у оба ова падежа, као што су и поједина значења инструментала (нпр. просекутивно) и локатива (нпр. позиционо) међусобно прилично блиска.

¹⁴ На ове појаве у србистици још увек није довољно скренута пажња, можда и због тога што се од стране истраживача лако подводе под различите говорне „грешке“ у испитиваном материјалу.

позив̄о е људе к њему из ов̄ога кра̄ја“ (Бело Поље код Пећи, БАРИАКТАРЕВИЋ 1979: 322). Ни уметничка литература, изгледа, није без трагова ове појаве, наравно код аутора који су пореклом из ове географске области и који не владају довољно добро књижевним језиком. Тако сам у једном тексту књижевника Григорија Божовића (1880–1945), родом из Ибар. Колашина, забележио пример: „привезао узицом и обесио о десно раме, тобоже *неком српском нарочитом начину*“ (Божовић 2005: 154).¹⁵ Продор локативске флексије у инструментал није могао остати без супротне појаве, продора наставка за инструментал у служби локатива, исп. „да се бањамо у оном црном *морем* (125)“, што се посредством аналитичких процеса друге врсте (мешања и потирања флексије у локативу и акузативу) бележи и у примеру: „Ћела седна на *оном каџом поклопљеном* у коју је била девојка“ (99) (Бован 1989).

Ова појава неутрализације у домену флексије инструментала и локатива бележи се и изван косовскометохијске области, како у непосредном суседству (исп. Радић 2010а: 215–218), тако, изгледа, у широј области србијанских говора. У поморавском (јагодинском) крају сам, на пример, забележио више потврда обличке замене инструментала локативом, макар је реч о примерима у којима је неретко тек један део синтагме подложен овом мешању: „назива га *неком* вештаком, *неком најгорем човџу*“, „сваки надарен *нечему*“, „не мџу да га избјџем *ничему* [о ексеру]“, „*ње-гџвом* радом успео“, „*најстарџем* се човџком називао сџло“, „сви мџдији су јџдан за *дрџгом* џсти“ (исп. и „под *прџтиску*“ м. ’под притиском’). Овде су такође присутни примери замене облика локатива инструменталом, исп. „долазимо по *позивом*“ (исп. и „*поготџвом*“ м. ’поготову’). И на другим србијанским пунктовима, укључујући и језичку грађу из блиске прошлости, могу се забележити примери инструменталско-локативског морфолошког колебања (Радић 1997). Ова појава се, тако, као и претходно описана (в. 2.1.), може непосредно везати за бројне етномиграционе таласе који су из косовскометохијске области водили према северу и североистоку, али и за стално живе аналитичко-синтетичке сударе управо на овој територијалној дијагонали југозапад – североисток (нпр. Пећ – Вршац). А она није могла мимоићи средишње делове Србије.¹⁶

Но, судари овог типа могли су одликовати и сваку балканску билингвну средину у којој је (балкански / балканословенски) аналитизам супротстављен (словенском) синтетизму.¹⁷ Није онда необично што се

¹⁵ Наравно, и поред тога остаје питање колико је ово резултат какве „лекторске“ интервенције у тексту.

¹⁶ Зато ће се ова појава спорадично бележити и у језику образованих говорника српског језика, нпр.: „задовољан *брзом опоравку* [пацијента]“ (директор Ургентног центра у Београду, ТВБК, 14. III 2003), „нико се не бави *обичном човеку*“ (градоначелник Јагодине, ТВ Пинк, 20. IX 2008), али и: „атрактивни смо и по *намеђу*“ (заменик министра за спољне послове, ТВ Палма плус, 16. VII 1999) (исп. Радић 2003: 134–135).

¹⁷ Појава неразликовања, одн. обличког мешања инструментала и локатива уочљива је и у говору странаца (укључујући и западне Европљане) у почетним фазама савладавања српског језика.

појава обличког мешања инструментала и локатива може приметити и у језику Шиптара када говоре српски (књижевни) језик, као у примерима: „патели смо под овом режимом“ (активиста, РТС 16. XI 2000), „и једном и другим [по поступком] се губи“ (посланик у републичкој скупштини, ТВБ92 21. X 2011); „по сваком ценом“ (политички аналитичар, ТВ Палма плус, 30. VII 2005), „у самом згради општине“ (градоначелник Бујановца, ТВБК, 15. II 2003). На исти начин, наравно, усвајају српски језик и други са Балкана, на пример Арумунци (Цинцари), о чему нам, вероватно прилично верно, сведочи књижевни лик Кир-Јање из истоименог дела Вршчанина Јована Ст. Поповића (1806–1856). Кир-Јања, као досељеник из јужних балканских крајева, говори српски управо с препознатљивим граматичким „недостатком“: „да се посмејавате сос старом човеком“; „да не видим моја несрећа на овум светом“ (исп. Радић 1997: 237). Такво стање препознаћемо и у говору македонских Словена када говоре српски језик, што се назначује и у мултилингвној структури поменутог Кир-Јањиног говора. А познато је да се вековима словенско становништво, као и арумунско, из македонских и јужнијих области кретало према северу вардарско-моравском прометницом (Цвилић 2000: 139–140).

Грамматички преглед савремених балканских језика, поред тога што указује на мање или више унапредовали аналитизам, уз висок степен падешке синкретичности, прилично убедљиво сведочи управо о губљењу посебних морфолошких обележја за инструментал и локатив. Ових падешких облика, тако, нема у шиптарском (ŠUŠKA, NESIMI 1987: 56), арумунском (исп. ГОЛАВ 1984: 54), као што их нема ни у грчком (TRIANDAPHYLIDIS 1997: 121)¹⁸ и, наравно, македонском језику у коме је аналитизација најдаље одмакла (исп. КОНЕСКИ 1966: 114–119). Овакав обим губљења посебне флексије за инструментал и локатив наводи на закључак да су се у балканским језицима ови падежи први нашли на удару аналитизма. Управо су ови падежи „отсуствовали в езику на местното балкано-романско и гръцко население“ (АСЕНОВА 1989: 58, исп. ИЛИЕВСКИ 1988: 108–110),¹⁹ а непосредан или посредан романски и грчки језички утицај на (остале) балканске језике не може се оспорити.²⁰ Косовскометохијска област је свакако једно од жаришта ових међујезичких додира на Балкану, који за резултат имају напредовање аналитизма и у тамошњим српским говорима. Иако је на ову појаву у србистици већ указано, укључујући и њена прва тумачења (исп. Радић 1997), више материјала са овог

¹⁸ Грамматике шиптарског и грчког књижевног језика прилично верно одражавају стање морфологије у народним говорима.

¹⁹ Уосталом, управо су ови падешки облици у низу индоевропских језика били потиснути, односно изједначени са другим облицима (исп. за латински и грчки у СЛВЧЕНКО 1974: 171, 195).

²⁰ У науци се, нпр., и поред истицања старине шиптарског језика на Балкану, посебно указује на снажне романске утицаје којима је он био вековима прожет (исп. СЛВЧЕНКО 1974: 54–55).

терена могло би подробније представити механизме језичке аналитизације у области именских речи.

3. Закључак

Српски говори на Косову и Метохији, и поред њихове снажне осеке изазване нестајањем овдашњег српског становништва, остаће у славистици и уопште лингвистици запамћени по вредној ризници језичког блага, непресушном извору за будућа истраживања. Као део словенске језичке периферије, ови говори су показали колико се дуго у језичком систему могу чувати архаизми, понеки од њих значајни и са општесловенског гледишта. Такав један архаизам, чији се трагови бележе и у косовско-метохијским говорима, је старосрпски акут (тј. метатонијски неоакут), прастара акценатска вредност са већ познатим панданима у деловима западних јужнословенских области. Иако на србијанском тлу овај акценат данас опстаје поглавито у копаоничкој области и њеном суседству (по чему и назив „копаонички акут“), он се у прошлости свакако простирао и у оним крајевима у којима је тонска акцентуација поодавно потиснута и замењена динамичком. Но, ови говори нису лингвистима привлачни само по својим архаизмима. Налазећи се у вишевековном контакту са низом балканских језика, и несловенских и словенских (нпр. шиптарски, арумунски, македонски), косовскометохијски говори су развили и бројне структурне иновације којима се део ове зоне непосредно укључио у тзв. балкански језички савез. О томе добро сведоче процеси аналитизације у именском систему, где је посебно илустративно колебање флексије у инструменталу и локативу, исказано мешањем ових падешких наставака као једној од почетних фаза у развоју аналитизма.

Обе ове појаве, једна у слабљењу (повлачење старог акута и тонске акцентуације у целини), друга у напредовању (мешање наставака за инстр. и лок. и напредовање општег падежа), показују како на једном релативно ограниченом простору, непосредно једни поред других (одн. једни са другима), опстају словенски архаизми и балканистичке иновације.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, Петја. *Балканско езикознание: основни проблеми на балканския езиков съюз*. Софија: Наука и изкуство, 1989.
- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило П. *Говор Срба у Метохији*. Приштина: Јединство, 1979.
- БЕЛИЋ, Александар. „Периодизација српскохрватског језика“ [Београд, 1958]. У: Изабрана дела Александра Белића. Том 7: *Историја српског језика – студије, расправе, критике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999: 424–434.
- БЕЛИЋ, Александар. „Штокавски дијалекат“ [Београд, 1929]. У: Изабрана дела Александра Белића. Том 10: *О дијалектима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000: 271–289.
- БОВАН, Владимир. *Народна књижевност Срба на Косову и Метохији*. Том II. Приштина: Јединство, 1989.

- Божовић, Маринко. *Говори средњега Ибра*. Приштина: Универзитет у Приштини, 1993.
- Божовић, Григорије. *Косовска прича*. Београд: Политика–Народна књига, 2005.
- Букумирић, Милета. *Речник говора северне Метохије*. Монографије. Књ. 15. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Вукићевић, Милосав. „Горња Лопаштица (Подујево).“ *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*. Одбор за дијалектологију САНУ. Инв. бр. 156. Београд, 1983.
- Вукићевић, Милосав. „Доња Репа (Подујево).“ *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*. Одбор за дијалектологију САНУ. Инв. бр. 158. Београд, 1984.
- Ђуровић, Радосав. *Летнички говорни тип*. Врање: Филолошки факултет у Приштини, 2000.
- Елезовић, Гл. „Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. II (1911): 464–473.
- Ивић, Павле. „Неоакут на падинама Копаноника.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. XXXVII (1994): стр. 239–246.
- Илиевски, Петар Хр. *Балканолошки лингвистички студии: со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Посебни изданија. Кн. 14. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1988.
- Илић, Радомир М. „Ибар – антропогеографска проучавања.“ *Српски етнографски зборник* књ. VI (1905): 521–692.
- Конески, Блаже. *Историја македонског језика*. Превео Тодор Димитровски. Београд: Просвета (Београд) – Кочо Рацин (Скопје), 1966.
- Младеновић, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XLVIII (2001): 1–606.
- Московљевић, М. С. „Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем.“ *Наш језик* књ. X, св. 3–6 (1960): 81–83.
- Павловић, Миливој. „Говор Сретечке Жупе.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. VIII (1939): 1–352 (+ карта).
- Пешикан, Митар. „О основима штокавске акцентуације.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXVIII, св. 1–2 (1969): 107–142.
- Радић, Првослав. „Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXXVI (1990): 1–74.
- Радић, Првослав. „О неким појавама у деklinацији косовско-ресавских говора: у светлу синкретичко-аналитичких процеса.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XL, св. 2 (1997): 227–240.
- Радић, Првослав. „О два аспекта балканизације српског књижевног језика.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIX (2003): 105–152.
- Радић, Првослав. „О траговима старосрпског акута у говорима Косова и Метохије: путевима једног научног открића у Срба.“ У: Милорадовић, Софија (ур.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*. Књ. 1. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, 2010: 229–242.
- Радић, Првослав. *Копанонички говор: етногеографски и културолошки приступ*. Посебна издања. Књ. 70. Београд: Етнографски институт САНУ, 2010а.
- Реметић, Слободан. „Српски призренски говор I: гласови и облици.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XLII (1996): 319–614.
- Савченко, А. Н. *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: Высшая школа, 1974.
- Стевановић, М. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XI (1950): IV–152.
- Урошевић, Атанасије. „Косово.“ *Српски етнографски зборник* књ. LXXVIII (1965): 1–387 (+ прилози)
- Цвијић, Јован. „Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице“ [Београд, 1922]. У: Јован Цвијић. *Сабрана дела*. Књ. 4. Београд: Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике и наставна средства, 2000: 131–189.

FINKA, Božidar и Antun Šojat. „Govor otoka Žirja.“ *Rasprave Instituta za jezik JAZU* knj. I (1968): 121–220.

- GOLĄB, Zbigniew. *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1984.
- RADOIČIĆ, Ivana. „Fonološki opis govora leposavičke okoline.“ *Prilozi proučavanju jezika* knj. 27 (1996): 32–52.
- REMETIĆ, Slobodan. „Drenča.“ V: FILIPOVIĆ, Nedim (ur.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja. Knj. LV. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, str. 570.
- SCHALLER, H. W. *Die Balkansprachen: Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg, 1975.
- ŠUŠKA, Đustina и Remzi Nesimi. *Priručnik albanskog jezika*. Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosova, 1987.
- TRIANDAPHYLIDIS, Manolis A. *Concise modern Greek grammar*. Translated by John B. Burke. Thessaloniki: Aristotle university of Thessaloniki, 1997.

Prvoslav Radić

KOSOVO-METOHIJAN SLAVIC PERIPHERY BETWEEN LINGUISTIC ARCHAISMS AND INNOVATIONS

Summary

Serb speeches in Kosovo and Metohija are part of the Slavic linguistic periphery and it is understandable that, regarding the position, they preserve a number of archaisms at various linguistic levels. However, having spent centuries in contact with a group of Balkan languages, both non-Slavic (Shqip, partly Aromanian) and Slavic (Macedonian), these speeches also developed numerous, mostly structural innovations which directly included part of this zone in the so-called Balkan language union. The aim of this paper is to draw attention – besides a certain relativity inherent in the linguistic definition of the terms “archaic quality” and “innovative quality” – to the specificity of the Kosovo-Metohijan dialectal zone in which Slavic archaisms and common Balkan innovations make direct contact. We have used two linguistic traits to illustrate this: the traces of the Old Serb acute (the so-called metatonic neoacute) and the development of analytism in the instrumental and locative.

Key words: Kosovo and Metohija, Serbian language, archaisms, innovations, Old Serb acute, instrumental, locative.